

GINTARAS KAZLAUSKAS

Radvilų žirandolis

Šimtamečiai daiktai – tai praeities liudytojai, nusakantys senųjų laikų madas, visuomenės skonį, buitines bei gyvenamosios papročius. Šie praėjusių laikų gyvenimo pavyzdžiai suteikia galimybę analizuoti ir vertinti grožio sampratų kaitą, technologijų tobulėjimo raidą. Kartais nutinka taip, kad prieš daugelį metų apie šiuos daiktus rašiusių autorių pateiktos klaidingos išvados ar vien tik asmeniniu įsitikinimu pagrįstos prielaidos vėlesnių autorių būna priimanamos kaip tikri faktai ir perdavinėjamos iš vieno šaltinio į kitus. Taip ilgainiui įsigali neįtikėtinos istorijos, kurios būna pripažįstamos ištisus amžius. Šitaip nutiko ir su Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčios didžiuoju šviestuvu, paprastai pagal įsigalėjusią tradiciją vadinamu žirandoliu, kuris šioje šventovėje švietė pustrėčio šimto metų. Tai bene vienintelis iki mūsų dienų Lietuvoje išlikęs toks stambus senovinis reprezentacinis objektas. Šis bronzos liejinys sudarytas iš 154 įvairaus dydžio detalių, jo aukštis – 280 cm, skersmuo – 203 cm, svoris – 347 kg. Šviestuvus yra manieristinio stiliaus (vėlyvojo Renesanso), kamieninio tipo, su S raidės formos šakomis, sukomponuotomis trimis aukštais. Šakų palyginti nedaug – 24, visos užbaigiamos lėkšte su vazele žvakei. Apatinė žirandolio dalis – stambus ažuūrinis rutulys, apačioje užbaigiamas finialu, – taip pat atliko apšvietimo funkciją: jame būdavo talpinama aliejinė lempa. Per 1983 m. vykusią žirandolio restauraciją, kurią atliko šio straipsnio autorius, iš didžiojo rutulio vidaus pašalinus gana storą suodžių sluoksnį buvo aptikti švino suriko dangos likučiai. Kadaisė šviestuvą kūrę meistrai ryškiai oranžine švino suriko spalva buvo padengę visą rutulio vidų. Dėl šios priežasties jame, degant liepsnai, susidarydavo įspūdingi šviesos efektai. 2013 m. šios publikacijos autorius, atlikdamas pakartotinę žirandolio restauraciją, šią funkciją iš dalies atkūrė.

Žirandolio dekoras labai turtingas ir išraiškingas. Pagrindinis simbolis – dvigalvis erelis iškeltais sparnais. Šis motyvas dominuoja ir žirandolio viršuje, ir atsikartoja apatinio didžiojo rutulio piešiniuose iš

Radvilų žirandolis Vilniaus arkikatedroje po 1983 m. atliktos restauracijos.

*Iš G. Kazlausko asmeninio archyvo.
Fot. R. Sabataitis*

keturių pusių – tarytum būtų orientuotas pasaulio kryptimis. Apžvelgiant žirandolio kompozicijos principus peršasi mintis, kad šviestuvai, kurio tiesioginė paskirtis yra apšviesti patalpą, čia ne pats svarbiausias, o tik subtiliai priderintas prie herbo – dvigalvio erelio. Negausus šviestuvo žvakių skaičius tą tarytum patvirtina: svarbiausia apšviesti herbą, o patalpų apšvietimas iš dalies – antraeilis dalykas. Augalinių motyvų gausu šakų ir pošakių ornamentikoje, kurioje labiausiai išsiskiria stilizuoti ažūriniai pumpurai – perspektyvios ateities simboliai. Šią tematiką papildo antrojo ir trečiojo aukštų pošakiuose vaizduojamos groteskinės moterų figūros, simbolizuojančios vaisingumą. Trečiojo, viršutiniojo, aukšto šakos, puoštos obeliskais, tartum sudaro triumfo vainiką virš jo iškilusiam dvigalviui ereliui – viso po juo esančio pasaulio valdovui.

Kompoziciją pabaigia žirandolio kabinimo kilpa su dviem antikinės Romos kariais – sargybiniais. Toks alegorinis pasakojimas būdingas renesansinės kultūros objektams, skirtiems žemiškiesiems viešpačiams pagerbti. Aprašomasis žirandolis yra ideologizuotas – tai puikus senovinės panegirikos pavyzdys.

Apie žirandolio patekimą į Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčią žinių nėra. 1663 m. kovo 16 d. Kėdainių evangelikų reformatų ordinarinės sesijos akte rašoma, kad ponas Bennetas (turtingas miestelėnas) už leidimą bažnyčios rūsyje įsirengti savo giminės laidojimo vietą tarp kitų geradarysčių pasižada didįjį žalvarinį liktorių, tuo metu taisytą Karaliaučiuje, išpirkti iš meistro savo lėšomis ir pargabenti į Kėdainius.

XVII a. vidurys buvo sudėtingas laikotarpis: po praūžusios švedų ir Maskvos okupacijos mūsų kraštas po truputį bandė atsitiesti. Tuo metu buvo sunaikinta daugelis dvarų, ypač priklausiusių Radviloms – Lietuvos reformatų globėjams. Šios giminės atstovai neretai buvo laikomi ir tiesioginiais visų valstybę užgriuvusių nelaimių kaltininkais, todėl jų turto niokojimas ir grobstymas vyko ne tik užkariautojų, bet ir tėvynainių iniciatyva. Visai tikėtina, jog šis žirandolis buvo išgelbėtas iš kurio nors reprezentacinio kunigaikščių dvaro ir priglauostas po bažnyčios skliautais. Dar 1983 m. restauruojant objektą nelabai darniai atrodė visos viršutiniojo trečiojo aukšto šakų lėkštelės – jų forma šiek tiek skyrėsi nuo likusiųjų. Nuvalius teršalus jos pasirodė esančios balkšvos, o visos kitos žirandolio detalės – gelsvos su rausvu atspalviu. Ištyrus cheminę sudėtį paaiškėjo, kad trečiojo aukšto lėkštelėse, lyginant su kitomis šviestuvo detalėmis, yra mažiausiai vario, jose aptikta daugiau „baltų metalų“ – švino ir alavo. Šis metalų lydinių skirtumas veikiausiai ir liudija apie kadaise atliktą šviestuvo remontą. Gali būti, kad trečiojo aukšto lėkštelės per dvaro antpuolį kažkur dingo, todėl Karaliaučiaus meistrui jas teko atkurti, t. y. išlieti naujas, ir tai buvo viena iš remonto užduočių.

1673 m. Kėdainių evangelikų reformatų inventoriaus surašyme išvardyti įvairūs bažnytiniai reikmenys: kielikai, knygos, skaros, rankšluosčiai, labai didelė žvakidė, kabanti bažnyčios viduryje, apvali žvakidė, prie lentelės už altoriaus esanti žalvarinė žvakidė ir geležinė žvakidė prie pozityvo. Šiame dokumente minimas žirandolis įvardijamas kaip vienintelė didesnė bažnyčios apšvietimo priemonė – „labai didelė žvakidė“, kabėjusi patalpos centre, kitos žvakidės vertinamos kaip pagalbines, be to, pažymima, kad jų esą nedaug. Visas didžiojo žirandolio žvakes uždegdavo tik per didžiąsias šventes ar užsakytas iškilmingas Mišias. Dažniausiai naudotas tik pirmasis šakų aukštas, ir tai ne visas.

Tamsiuoju paros metu maldininkai į bažnyčią ateidavę kiekvienas su savo žiburiu.

1856 m. savo kelionių po Lietuvą ir Žemaitiją aprašyme¹ dr. Teodoras Tripplinas teigia Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčioje matęs kabantį didžiulį žalvarinį kandeliabrą, skirtą, pasak autoriaus, trims šimtams žvakių degti...

1899 m. mokytojo Iljos Ptaškino leidinyje, išleistame rusų kalba² (liet. „Nedidelė vietovė Kėdainiai“), aprašomas didelis evangelikų reformatų bažnyčioje esantis varinis *panikadilo* (žirandolis) su išlietu dvigalviu, pasak autoriaus – rusišku, ereliu viršuje. I. Ptaškinas aiškina, kad šioje bažnyčioje tai vienintelis vertingas reliktas, kuris veikiausiai karingojo kunigaikščio Radvilos galėjo būti užgrobtas viename iš žygių į rusų žemes, pavyzdžiui, į Smolenską.

Mokytojas I. Ptaškinas buvo išsilavinęs žmogus ir tikrai žinojo, kad dvigalvis erelis – ne tik rusų imperijos simbolis. Tačiau, aprašydamas šviestuvą, paveiktas rusinimo politikos, kildino jį būtent iš Rusijos. Galimų objekto atsiradimo Kėdainiuose aplinkybių jis net nesistengė pagrįsti, paliko vietos pačių skaitytojų interpretacijoms. I. Ptaškino paskleisti samprotavimai apie šviestuvo kilmę sėkmingai prigijo, gajūs jie ir šiais laikais.

Peliksas Šinkūnas „Kėdainių miesto istorijoje“ (Kaunas, 1928) mini, kad prieš Pirmąjį pasaulinį karą evangelikų reformatų bažnyčioje buvęs didelis varinis rūkytuvas su iš to paties vario išlietu dvigalviu ereliu. Būtent dėl erelio atvaizdo autorius padaro išvadą, kad smilkytuvus greičiausiai esąs atgabentas iš kurios nors rusų cerkvės kovų tarp Radvilų ir rusų laikotarpiu.

P. Šinkūnas nusekė carinių laikų mokytojo pramintu takeliu. Jis nesusimąstė apie tai, kad Radvilos buvo Šv. Romos imperijos kunigaikščiai, šį titulą ir regalijas gavę iš imperatorių Habsburgų. Nuo XVI a. pradžios Radvilos palaikė glaudžius ryšius su Habsburgais, ne kartą rėmė jų dinastijos atstovų kandidatūras į Lenkijos karaliaus sostą. Šv. Romos imperijos pasiuntiniai apsilankymų Vilniuje metu būdavo priimami Radvilų rezidencijose. Pasak lenkų istorikų, šie Radvilų santykiai su Habsburgų dinastijos atstovais ne visada pasitarnaudavo valstybės gerovei, būta ir savų išskaičiavimų. Taigi nieko stebėtino, kad kadaise žirandolis su Šv. Romos imperijos herbu – dvigalviu ereliu – galėjo puošti kunigaikščių Radvilų rūmų reprezentacinę menę.

Evangelikų reformatų istorinių paminklų Vilniuje rinkinyje, išleistame 1929 m.³, rašoma, kad didysis žirandolis į Lietuvą pateko iš

Smolensko karo su Maskva metu, o jį gavo lenkų etmonas Kristupas Radvila (1547–1603), kuris dėl staigių karinių veiksmų buvo pramintas Perkūnu.

Leidinio sudarytojai I. Ptaškinio anksčiau išsakytas prielaidas nedvejodami pavertė teiginiu. Bet juk Kristupas Radvila Perkūnas su Maskva kariavo dėl Livonijos, visai kitose geografinėse platumose, nei yra Smolenskas. Kunigaikštis nei puolė, nei gynė Smolensko, be to, jis niekada nebuvo lenkų etmonas.

XX a. pirmaisiais dešimtmečiais, kai žirandolis buvo perkeltas iš Kėdainių į Vilniaus evangelikų reformatų bažnyčią, prie jo apatinio didžiojo rutulio atsirado lentelė su „Smolensko-Perkūno“ legenda.

Adomas Juškevičius bei Juozas Maceika knygoje „Vilnius ir jo apylinkės“ (Vilnius, 1937), aprašydami Vilniaus evangelikų reformatų bažnyčią, pamini šventovės viduryje kabantį XVI a. renesansinio stiliaus, gražaus darbo didelį iš žalvario padarytą žirandolį, papuoštą dvigalviais rusų ereliais. Pasak autorių, tai esąs karo grobis, kurį 1611 m. Kristupas II Radvila atsivežė iš Smolensko, atimto iš rusų, ir kuris iki 1915 m. kabėjo kalvinistų bažnyčioje Kėdainiuose. Kunigaikštis Kristupas II Radvila 1611 m. Smolensko užėmimo nedalyvavo, nes tuo metu saugojo Livoniją nuo švedų antpuolių.

Dvigalvis erelis – tai žlugusios Bizantijos imperijos herbas. Į Maskvą jis pateko 1472 m., kai Maskvos didysis kunigaikštis Ivanas III vedė paskutiniojo Bizantijos imperatoriaus dukterėčią Sofiją iš Palajologų dinastijos – nuo tada šis herbas minimas kaip Sofijos kraitis. Dvigalvio erelio herbas Rusijoje ilgą laiką egzistavo, bet nebuvo populiarus; šioje šalyje dominavo senasis simbolis – Maskvos globėjas šv. Jurgis. Carui Aleksėjui Michailovičiui (1645–1676) pageidaujant, Šv. Romos imperatorius Leopoldas I į Maskvą atsiuntė savo heraldikos specialistą, kuriam buvo paskirta užduotis pagal europietiškus standartus sutvarkyti rusų valstybinę heraldiką. Taip pamažu dvigalvis erelis Rusijoje įsigalėjo, bet tai įvyko tik XVIII a. pradžioje – imperatoriaus Petro I laikais. Tuo tarpu Europoje šis heraldinis simbolis buvo žinomas nuo

Sutuoktinių Onos Jogailaitės ir Šv. Romos imperatoriaus Ferdinando I reljefiniai portretai. XVI a. vidurio namo lango apvadai (dabartinis adresas Aleksoto g. 2, Kaunas). Spėjama, kad šis namas – buvusi valdovų rezidencija. Tai rodo, kad imperijos atributika mūsų kraštuose nebuvo svetima. Gali būti, kad žirandolis iš šio namo ir bus atklydęs į Kėdainius per vadinamąjį Didįjį tvaną – XVII a. vidurio okupacijas.

Reljefai šiuo metu saugomi Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje. Ilustracijos šaltinis: Šinkūnaitė L., „XVII a. Lietuvos portretas“, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2000 m. Fotografas nežinomas

Šv. Romos imperijos svarbus XVI a. (Habsburgų valdymo laikotarpiu) pareigūnas.

*Illustracijos šaltinis:
Борисов (Ильин) И. В.,
„Родовые гербы России.
Виктория. Янтарный
сказ“, Калининград, 1997.
Dailininkas nežinomas*

seniausių laikų, pavyzdžiui, ant pinigų – auksinių Liubeko guldenų – šis Šv. Romos imperijos herbas puikavosi jau nuo 1348 metų. Nuo seniausių laikų jo reikšmė buvo puikiai žinoma ir Lietuvoje, kuri prekybiniais ryšiais buvo susijusi su Vokietijos, Austrijos, Čekijos, Olandijos miestais. Tik XIX a. šio herbo reikšmę palaipsniui užgožė iš dalies jam tapatus okupantų – carinės Rusijos – simbolis.

1983 m. šios publikacijos autorius, restauruodamas Radvilų žirandolį, ant trečiojo aukšto šakų įtvaro briaunos aptiko dvi rusiškas raides – veikiausiai tai meistro inicialai. Po restauracijos 1987 m. sudarytame restauravimo pase Restauravimo tresto menotyrininkas įrašė tokį teiginį: „Ikonografinės medžiagos apie objektą nėra. Restauravimo metu iš dalies paaiškėjo,

kur jis pagamintas, ant vienos jo detalės briaunos užtiktos įkirstos rusiškos raidės B. Г. Jos rodo, kad tai yra greičiausiai Rusijos XIX a. meistrų signatūra.“ Kodėl menotyrininkas, remdamasis šiais rusiškais inicialais, padarė išvadą, esą šis žirandolis – tai XIX a. Rusijos meistrų darbas, sunku pasakyti. Nuo XIV a. pabaigos Lietuvos vidaus reikaluose buvo vartojamas gudų raštas, ypač gudiškose bei rusiškose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) žemėse. Ilgainiui gudų kalba tapo oficialiąja Lietuvos kanceliarijos kalba. Taigi, inicialai rusiškais rašmenimis nepaneigia žirandolio pagaminimo Lietuvos meistrų dirbtuvėse galimybės. Bronzos liejyklų XVI–XVII a. mūsų valstybėje būta daug kur – Vilniuje, Gardine, Kaune, Nesvyžiuje ir net mažuosiuose miesteliuose.

Nuo XVII a. Rusijoje, kaip ir visoje Europoje, interjero gaminiams dažniausiai naudotas liejiminis žalvaris – varis, legiruotas cinku. Tai takesnė (geriau užpildanti formas) ir pigesnė nei bronzos medžiaga. Aprašomo žirandolio detalių dekoras ir visas didžiojo rutulio piešinys iškalinėtas kirstukais ir puanconais, o tai rodo, kad gaminyje nėra iš žalvario, nes žalvariniame gaminyje visa tai būtų išlieta. Be to, žalvaris yra gelsvai žalsvas, o aprašomas žirandolis – tauriosios bronzos rausvojo atspalvio. Vien iš šių faktų galima daryti išvadą, kad šis žirandolis nėra XIX a. gaminyje, kaip teigiama restauravimo pase, nes jei taip būtų, šviestuvą turėtų būti žalvarinis, bet taip nėra.

Restauravimo pase įrašytą teiginį paneigia ir kiti faktai. Rusijos dvigalvis erelis viduramžiais skyrėsi nuo Šv. Romos imperijos herbo, pastarojo išvaizdą rusiškasis perėmė tik XIX a. pabaigoje. Rusiškasis erelis sparnus išskėlė XVIII a., iki tol juos buvo tik išskleidęs, o grakščią, ilgą, išpuoselėtą uodegą, kuri matoma Šv. Romos herbe, įgavo nuo 1883 metų. Iki tol ji buvo trumpa ir buka. Toks grakštus ir iškeltais sparnais Šv. Romos imperijos dvigalvis erelis buvo vaizduojamas nuo gotikos laikų, jo forma ir vėliau beveik nesikeitė. Aprašomojo žirandolio dvigalvis erelis labai primena Šv. Romos imperijos herbą, ypač apatinio, didžiojo, rutulio piešiniuose.

Radvilų žirandolio didžiojo rutulio dvigalvio erelio piešinys.

*Vaizdas prieš 2013 m. atliktą restauraciją.
Fot. G. Kazlauskas*

Apie Radvilų žirandolį rašo ir šių dienų autoriai. Alantė Valtaitė-Gagač 2015 m. daktaro disertacijoje „Sietynų paveldas Lietuvoje“ remiasi jau minėtuoju evangelikų reformatų istorinių paminklų Vilniuje rinkiniu ir taip pat mano, kad Kristupas II Radvila šį šviestuvą apie 1633–1634 m. atsivežė iš Smolensko. Disertacijos autorė teigia: „Iki Pirmojo pasaulinio karo šviestuvą kabėjo Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčioje. Dėl saugumo buvo perkeltas į Vilniaus evangelikų reformatų bažnyčią ir nuo to laiko Kėdainiams nebegražintas. Po Antrojo pasaulinio karo kabėjo „Kronikos“ kino teatre, ten vieną naktį nukrito ir buvo atiduotas Lietuvos dailės muziejui, kabėjo arkikatedroje – Paveikslų galerijoje, 1983 m. buvo restauruotas. Sietynas ilgalaikiu depozitu perduotas Kėdainių krašto muziejui.“

Vilniaus evangelikų reformatų bažnyčia 1906 m. buvo remontuota iš pagrindų. Tuo laiku mieste sparčiai plėtėsi elektros tinklai, buvo akivaizdu, kad elektrinis apšvietimas patogesnis, efektingesnis ir neteršia patalpų suodžiais. Pakakdavo metų, kad nuo žvakių ar žibalinų lempų liepsnos naujai išbalinti lubų skliautai bažnyčiose taptų pilki, o per keletą metų jie visai pajuosdavo. Dėl to, plečiantis elektros tinklams, buvo elektrifikuojami senieji žirandoliai. Atnaujintiems Vilniaus reformatų maldos namams reikėjo didelio elektrinio šviestuvo, kuris dar ir puošų bažnyčią. Toks buvo Kėdainiuose ir jis labai tiko: senas, romantizuotas, siejamas su garbinga praeitimi; tuo laiku tai buvo labai madinga. Šviestuvą gauti nebuvo sunku, nes tikinčiųjų bendruomenė Kėdainiuose jau buvo visai sunykusi – XIX–X amžių sandūroje pamaldos Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčioje bebuvu laikomos tik du kartus per metus, o kunigas į jas atvykdavo iš

Per 2013 m. atliktą restauraciją atkurti žirandolio pirmojo aukšto pošakių pumpurai.

Restauravo G. Kazlauskas.
Fot. G. Kazlauskas

Vilniaus. Tikinčiųjų susirinkdavo vos 8–9, ir tie patys ne visi vietiniai, kai kurie suvažiuodavo iš toliau.

1958 m. Vilniaus evangelikų reformatų bažnyčia miesto valdžios nutarimu pertvarkyta, jos patalpose įrengtas specializuotas kino teatras „Kronika“, skirtas dokumentiniams filmams rodyti ir liaudies masių sąmoningumui ugdyti. Buvusioje bažnyčios vargonų tribūnoje įrengta kino aparatinė, o ant priešais buvusios sienos, altoriaus pusėje, sumontuotas ekranas. Suprantama, senasis žirandolis, kabėdamas patalpos viduryje, trukdė šviesos spinduliams sklisti iš aparatinėje įrengto kino projektoriaus į ekraną, dėl to jį nuspręsta pašalinti. Jis atiduotas Lietuvos dailės muziejui (LDM) ir pakabintas tuo metu Vilniaus arkikatedroje veikusioje Paveikslų galerijoje. 1983 m. šviestuvus restauruotas. Tuomet restauravimo darbai vyko skubotai, nes labai spaudė terminai. Situaciją dar labiau sunkino tai, kad darbų organizatoriai interjero detalėmis, kurias laikė antraeilėmis, pasirūpindavo paskiausiai. Restauravimo metu būsimoji žirandolio laikymo vieta ir paskirtis keitėsi. Restauravimo taryba bei darbus vertinantys vadovai ir patys nelabai žinojo, ką su juo daryti. Šviestuvą restauravęs šio straipsnio autorius pagamino trūkstantas reikalingiausias šviestuvo detales, pašalino defektus, išvalė, surinko ir jį elektrifikavęs galiausiai pakabino arkikatedros zakristijoje. 2013 m. Radvilų žirandolis buvo pervežtas į Kėdainius ir ilgalaikio depozito teisėmis perduotas Kėdainių krašto muziejui. Žirandolis atrodė labai apleistas, jį vėl teko restauruoti: valyti, virinti transportuojant sulaužytas šakas, atkurti prarastas detales. Laikotarpiu nuo 1983 m., kai žirandolis

restauruotas pirmą kartą, iki 2013 m. susikaupė šiek tiek ikonografinės bei archyvinės medžiagos, kuria remiantis buvo galima geriau atkurti senąją žirandolio atributiką – visus pirmojo aukšto pošakių dekoratyvinius pumpurus. Atliekant šiuos darbus restauratoriui talkino Kauno liejikas Bronius Tautvydas. Po restauracijos visos šviestuvo detalės buvo konservuotos. Radvilų žirandolis tapo tinkamu eksponuoti.

Išnašos

- 1 Tripplin T., *Dziennik podróży po Litwie*, Wilno, 1858.
- 2 Пташкин И., *Мъстечко КЕЙДАНЫ*, Дозволено цензурою, 14-го Января 1899 г., Вильна.
- 3 *Album zabytkow ewangelickich w Wilnie*, Wilno, 1929.

Girandile of Radvilas

GINTARAS KAZLAUSKAS

The publication describes the so-called girandile of Radvilas, the only surviving such large representative ancient object in Lithuania. For almost two and a half hundred years the chandelier glowed in Evangelical Reformed Church of Kėdainiai and was later transported to the Evangelical Reformed Church of Vilnius, where it was electrified and further used for its intended purpose. After that it was handed over to the Lithuanian Art Museum, then finally returned to Kėdainiai and now is stored in the Kėdainiai Region Museum with a long-term deposit rights. The publication discusses information of girandile origins in various written sources (modern and ancient), its emergence in our country and convincingly sets out the facts negating this information. The article negotiates the myths about girandile – it is believed that the girandile is the artwork of Russian masters, brought to Lithuania as Radvilas' trophy during the battles in Smolensk. This publication also describes the decor of the girandile and the results of restorations accomplished in 1983 and 2013.